

DANIŞMEND-NÂME'YE GÖRE EMİR GAZİ'NİN FAALİYETLERİ*

Sefer SOLMAZ**

Özet

Danışmend-nâme, Danışmend Gazi'nin Anadolu'daki gazalarını destanî-menkıbevî tarzda anlatan bir eserdir. Eser her ne kadar Danışmend Gazi'nin kendi hayatını anlatsa da, Danışmendliler ile ilgili de bilgiler içerir. Eserin sonlarına doğru Danışmend Gazi'den sonraki Danışmendli tarihi ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Verilen bu bilgiler içerisinde Danışmend Gazi'den sonra yerine geçen Emir Gazi dönemi ve faaliyetleri hakkında da önemli detaylar bulunmaktadır. Emir Gazi döneminde Danışmendliler, Doğu Roma, Türkiye Selçukluları, Haçlılar ve Ermenilerle mücadeleler yapmış; bunun sonucunda devlet yükselişe geçmiş, sınırlar genişlemiş ve Anadolu hâkimiyeti ele geçirilmiştir. Danışmend-nâme'deki Emir Gazi ve dönemiyle ilgili verilen bilgilerin genel değerlendirmesi yapıldığında, hem bu dönemin olaylarının ortaya konulduğu, hem de eserdeki bilgilerin tarihi olaylarla genel anlamda örtüştüğü sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Emir Gazi, Danışmend-nâme, Danışmendliler, Danışmend Gazi, Halîfet Gazi

AMIR GAZI'S ACTIVITIES ACCORDING TO DANISHMENDNAME

Abstract

Danishmendname is a book which tells Danishmend Ghazi's Anatolian "ghazas" in an epic style. Although this book basically tells the life of Danishmend Ghazi himself, it also includes information on Danishmendids too. Towards the end of the work, some information on the history of Danishmendids -especially on the period after Danishmend Ghazi- is found. Among this information there are important details on the period and activities of Amir Ghazi -the successor of Danishmend Ghazi. During Amir Ghazi Period, Danishmendids fought against Eastern Rome, Anatolian Seldjukids, Crusaders and Armenians. As a result state went into the rise; its boundaries expanded and the dominance in Anatolia was seized. Generally considering the information given in Danishmendname on Amir Ghazi and his period, it can be stated that the book reveal the events of the period, and information in the book overlaps with the historical events overall.

Key Words

Amir Ghazi, Danishmendname, Danishmendids, Danishmend Ghazi, Khalîfet Ghazi

* Bu çalışma tarafımızca hazırlanmış olan *Danışmedliler Devleti ve Kültürel Mirasları* (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Konya 2001) adlı Doktora tezinin ikinci bölümünden özetlenmiştir.

** Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi. sefersolmaz@hotmail.com

I. GİRİŞ

Danişmend Gazi'nin en büyük oğlu olan¹ Emir Gazi'nin doğum tarihi bilinmemekle beraber, bazıları onun 1050 yıllarında doğmuş olabileceğini öne sürmüşlerdir². Eğer bu görüş kabul edilecek olursa, Emir Gazi daha Danişmend Gazi Anadolu'ya gelmeden önce doğmuş olmaktadır. Emir Gazi'nin hükümdar oluncaya (1105) kadar olan hayatı hakkında da hiçbir bilgi yoktur. Fakat babası Danişmend Gazi'nin oğlu Emir Gazi'yi çok iyi yetiştirmiş olması gerekir. Çünkü Emir Gazi dönemi Danişmendliler'in kuruluş aşamasını tamamlayıp yükselişe geçtikleri en parlak dönemleridir. Emir Gazi hükümdar oluncaya kadarki hayatını babasıyla beraber gazalarda geçirmiş olmalıdır. Muhtemelen, mücadelelerinde de önemli başarılar elde etmesi gerekir. Çünkü onun ismi genellikle "Gazi veya "Emir Gazi" şeklinde geçmektedir.

Kaynaklarda Emir Gazi'nin adı ile ilgili yeterli bilgiler bulunmamaktadır. "Gazi"nin onun gerçek adı olup olmadığı, bunun kendisine önce bir unvan şeklinde verilip verilmediği ve daha sonra bunun adının yerini alıp almadığı bilinmemektedir. Ancak, her iki durumda da onun askerî başarıları ön plâna çıkmaktadır. Vakfiyelerde onun adının İbrahim olarak geçtiği belirtilmektedir³. Fakat, onun asıl adı "İbrahim" olsa da "Gazi" bu adın yerini almıştır ve tüm kaynaklarda "Gazi", "Emir Gazi" veya "Melik Gazi" şeklinde geçmektedir⁴.

Danişmend Gazi'nin 1105 yılında vefat etmesinden sonra yerine⁵ oğlu Emir Gazi geçti⁶ ve yaklaşık olarak otuz yıl hükümdarlık yaptı (1134). Emir Gazi'nin bilinen hayatı bu otuz yıllık hükümdarlık hayatıdır.

II. DANIŞMEND-NÂME'DE EMİR GAZİ VE DÖNEMİYLE İLGİLİ BİLGİLER

Danişmend Gazi'nin hayatını ve faaliyetlerini anlatan Danişmend-nâme'de onun ölümünden sonraki olaylarla ilgili de bazı bilgilere rastlanmaktadır. Danişmend-nâme'ye destanî ve efsanevî bir takım unsurlar karışsa ve burada anlatılan olaylar, kişiler ve tarihler zaman zaman birbirlerine karıştırılmış olsa da

¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrnt D. Andreasyan, notlar Edouard Dulauren-M. Halil Yinanç, TTK Yay., Ankara 19872, s.225.

² Muhsin İlyas Subaşı, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, Ankara 1995, s. 25. Subaşı burada Emir Gazi'nin 1050 yıllarında doğduğunu iddia etmektedir. Ancak referans göstermediğinden onun bu iddiasını hangi kaynağa dayandığını bilemiyoruz.

³ Ekrem Yalçınkaya, *Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1940, s. 63. Burada yazar bu ismin İbrahim şeklinde geçtiği vakfiyelerin hangileri olduğunu belirtmemiştir. Belki de bu İbrahim Danişmend Gazi'nin bir başka oğludur. Çünkü Urfalı Mateos (*Vekayi-nâme*, s.225) Danişmend Gazi'nin on iki oğlu olduğunu ifade etmektedir.

⁴ Özellikle ilk kaynaklar olan XII-XIII. yüzyıl kaynaklarında (Urfalı Mateos, *Vekayi-nâme*, s. 185-313; *Süryani Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi*, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha, s. 54-110; *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul II, TTK Yay., Ankara 19872, s. 359-367) böyle geçmektedir.

⁵ Halit Erkitlioğlu (*Kayseri Tarihi*, Kayseri 1993, s. 75) kaynak göstermeden Emir Gazi'nin 475/1082 yılında hükümdar olduğunu ve 528/1134 yılında vefat ettiğini belirterek onun saltanat süresinin 52 yıl olarak göstermektedir. Ancak bu doğru değildir. Bazılarında olduğu gibi yazar da Danişmend Gazi ile oğlunu birbirine karıştırdığından onun saltanatının başlangıç tarihini 1084 yılı olarak almıştır.

⁶ Urfalı Mateos (*Vekayi-nâme*, s.225) Danişmend Gazi'nin öldüğünü on iki oğlunun olduğunu fakat bunların en büyüğü olan Emir Gazi'nin devletin başına geçerek ve diğer kardeşlerini gizlice öldürttüğünü belirtmektedir. Ayrıca bk. Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, I/1, İÜEF Yay., İstanbul 1937, s. 189.

sonuçta bunların gerçekleri yansıtan kısımlarının bulunduğu kabul edilmektedir⁷. Çünkü her destanda olduğu gibi Danişmend-nâme’de de doğru bilgiler mutlaka vardır ve zamanla bu bilgiler destanî-menkıbevî bir yapıya dönüşmüştür. Bu sebeple önce Danişmend-nâme’de Emir Gazi ve dönemi ile ilgili verilen bilgileri aktarmak ve sonra da bunların değerlendirmesini yapmak gerekir. Danişmend-nâme’de Emir Gazi, onun faaliyetleri ve döneminin olayları şöyle anlatılmaktadır:

Melik Danişmend’in Canik Seferi’nde şehit edilmesi üzerine cenazesi Niksar’a getirilerek defnedilir ve sağ kalanlar Tokat’a varırlar. Melik Danişmend’in öldüğünü işiten Kirakilis her tarafa elçiler göndererek büyük bir ordu toplar ve onun tarafından fethedilmiş olan Amasya, Tokat ve Sivas’ı ele geçirir. Bir süre sonra Efrûmiye’nin bir oğlu doğar ve adını Hılfat koyarlar. Artuhi, Efrûmiye ve Danişmend Gazi’nin oğlu Melik Gazi, Tokat’tan Sivas’a oradan da Malatya’ya çekilirler. Malatya halkı onları Bağdad’daki halifeye gönderirler. Halife Hurasan’da bulunan Selçuklu Sultanı Tuğrul’a mektup göndererek ondan Anadolu’yu fethetmesini ister. Sultan Tuğrul da, Süleyman-şah’ı Anadolu’nun fethine memur eder. Süleyman-şah askerleri ve evi-barkı ile Bağdad’a gelir. Bağdad’da Halife tarafından Melik Gazi, Süleyman-şah’ın kız kardeşi ile evlendirilir. Ayrıca Halife, Melik Gazi’yi Süleyman-şah’a serasker tayin eder ve hep beraber Rum gazasına çıkarlar. Bu arada Kirakilis ve Kilyan Müslümanların elindeki bütün memleketleri ve hatta Malatya’yı da ele geçirerek tahrip ederler. Bu sırada önce Artuhi daha sonra da Efrûmiye vefat eder. Melik Gazi, Hılfat’ı ordusuna kumandan tayin eder. Bunlar Kirakilis ve Kilyan’ı öldürerek Melik Danişmend tarafından fethedilmiş olan bütün şehirleri yeniden ele geçirirler. Süleyman-şah ölünce, yerine sıra ile Kılıç Arslan ve Melik Gazi geçerler. Melik Gazi Rumları yenilgiye uğrattığı gün doğan oğluna Yağıbasan⁸ adını koyar. Melik Gazi Niksar’ı imar eder. Babası Danişmend için tekkeler şehitlere türbeler inşa ederler. Melik Gazi’nin vefatı üzerine yerine oğlu Yağıbasan hükümdar olur. Yağıbasan ile Hılfat Gazi Anadolu’da birçok gaza ederler. Amasya’da dedesinin kilisesini medreseye çevirir. Şimdi Hılfat Medresesi adıyla bilinen bu medrededir.⁹

⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 132.

⁸ Yağıbasan adı birleşik ad olup “yağı” ve “basan=başgan” kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Buradaki her iki kelime de Türkçedir. “Yağı” eski Türkçe’de “düşman” demektir. (bk. *Kutadgu Bilig (İndeks)*, haz. Reşid Rahmeti Arat, III, İstanbul 1979, s. 513) “Basan” ise zaten günümüzde de kullanılmaktadır. Eski Türkçe’de ise “başgan” şeklinde kullanılmıştır. (bk. *Kutadgu Bilig (İndeks)*, III, s. 60). Öyleyse bu birleşik Yağıbasan adının anlamı “Düşmanbasan” demektir. Nitekim el-Cenâbî (*el-Aylemü’z-zâhir fi ahvâl-i evâil ve’l-evâhîr, el-Aylemü’z-zâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., nr. 831, vr. 25^a) de bu adın anlamının “Düşmanı kahredici” anlamına geldiğini belirtmektedir. Ayrıca el-Cenâbî (aynı yer) ve Hezarfen (*Tenkîhü tevârih-i müllük*, Esad Efendi (Süleymaniye) Ktp., nr. 2239, vr. 61^b) Melik Gazi’nin düşmanlarla bir savaşa girdiği ve onları yenilgiye uğrattığı gecede bir oğlunun dünyaya geldiği ve bundan dolayı onun adını Yağıbasan koydukları belirtilmektedir.

⁹ Irène Mélikoff, *La Geste De Melik Danişmend*, II, Paris 1960, s. 280-283; el-Cenâbî, *el-Aylemü’z-zâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., nr. 831, vr. 25^a; *Melik Danişmend Tarihi (Danişmend-nâme)*, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr.441, vr. 255^a-258^a; *Dânişmend-nâme*, haz. Necatî Demir, Akçağ yay., Ankara 2004, s.266-274; Âli, *Fusûl-i hall ü akd usûl-i harc ü nakd*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2896, vr. 48^a; el-Karamânî, *Ahbârü’l-düvel ve âsârü’l-üvel*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3043, vr. 192^a; Hezarfen, *Tenkîhü tevârih* vr. 61^b-62^a; Münecimbaşı, *Câmi’ü’l-düvel*, Nuruosmaniye Ktp., I, nr. 3171, vr. 364^a; trc. *Câmi’ü’l-düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçuklular ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, II, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s.150-155; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İÜEF Yay., İstanbul 1944, s. 91-92; Turan, *Türkiye*, s. 123-126.

III. DANIŞMEND-NÂME'DE EMİR GAZİ VE DÖNEMİYLE İLGİLİ VERİLEN BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emir Gazi ile ilgili Danişmend-nâme'de anlatılan olayların en azından ana hatlarıyla hakikati yansıttığını düşünüyoruz. Danişmend Gazi'nin vefatından kısa bir süre sonra, Danişmendliler'in sarsıntı geçirmesi tabiidir. Çünkü böyle güçlü bir hükümdarın ölümünün düşmanlar üzerinde meydana getirdiği bir moral, bunun aksine Danişmendliler üzerinde de bir moral çöküntüsü olması doğaldır. Çünkü bu sırada Danişmendliler bir taraftan Rumlar ve Ermeniler ile mücadele ederken, diğer taraftan da Türkiye Selçukluları ile de rakip halinde idiler. Bunun sonucu Danişmendliler'in toparlanıncaya kadar bir süre olsa da Rumların, Ermenilerin veya Türkiye Selçukluları'nın saldırılarıyla bazı toprakların kaybetmeleri tarihi gerçeklere uygun olmalıdır. Gerçekten de Danişmendliler'e ilk saldırı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı ele geçirmesi şeklinde vuku bulmuştur¹⁰.

Danişmendliler'in Abbasî Halifesi ile ilişkileri de tarihî gerçeklere uygundur. Burada, bu ilişkinin başlaması hem önce Danişmendliler'in Halifeye müracaatı şeklinde ve hem de Emir Gazi'nin hükümdarlığının ilk yıllarında gösterilerek farklı şekilde ve zamanda verilmiştir. Ama olayın gerçeği Emir Gazi'nin Anadolu'da gerçekleştirdiği başarılı fetihlerin dönemin Abbasî Halifesinin kulağına da ulaşması ve bunun üzerine ona elçilerle hâkimiyet alametleri göndererek onu Melik tayin etmek istemesi şeklindedir. Ayrıca bu olay zaman olarak da Emir Gazi'nin ömrünün son günlerinde cereyan etmiş ve ağır hasta olan Emir Gazi bu alametleri ve unvanı alamadan vefat etmiştir. Buna rağmen Emir Gazi sanki "Melik" unvanını almış gibi bundan yani ölümünden sonra "Melik Gazi" diye anılmaya başlamıştır. Fakat aslında hâkimiyet alametleri ve Meliklik unvanı onun yerine Danişmendli tahtına oturan oğlu Muhammed'e verilmiştir¹¹. Bundan sonra o "Melik Muhammed" olarak anılmaya başlamıştır.

Danişmend-nâme'de bir de Danişmendliler'in Selçuklularla ilişkileri söz konusudur. Bu ilişki tarihî olarak doğru olmasına rağmen burada anlatıldığı gibi değildir. Bu eserde Danişmendliler'in hem Büyük Selçuklular ile hem de Türkiye Selçukluları ile iyi ilişkiler içinde olduğu belirtilmektedir. Burada önce Büyük Selçuklular ile olan ilişkilere değinmek gerekmektedir. Her ne kadar Danişmend-nâme'de o dönemde Selçuklular'ın başında Sultan Tuğrul'un bulunduğu ifade ediliyorsa da bunun tarihen mümkün olması söz konusu değildir. Çünkü Tuğrul Bey'in bu dönemden yaklaşık yarım yüzyıl önce vefat ettiğini bilmekteyiz (1063). Emir Gazi döneminde Danişmendliler'in Anadolu'da gösterdiği başarılar Sultan

¹⁰ Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 51; Ermenice nüshadan naklen Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 53; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 345; Turan, *Türkiye*, s. 146; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yay., Ankara 1984, s. 100;

¹¹ Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 98, 103; Ermenice nüshadan naklen, Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 104-105; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 367; İsmail Hakkı [Uzunçarşılı]-Rıdvan Nafiz [Edgüder], *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928, s. 22; Cahen, age., s. 107, 217-218; Osman Turan, *Selçuklular Tarihî ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 238; aynı mif., *Türkiye Selçuklular Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 40.

Sancar'ın (1118-1157) dikkatini çekmiş ve ona Halife ile beraber hakimiyet alametlerini göndermiştir. Yani bu dönemde Danişmendliler Büyük Selçuklular ile böyle bir tabiiyet-metbuiyet ilişkisi içine girmişlerdir¹².

Destanda belirtilen Danişmendli hanedanının Türkiye Selçukluları ile akrabalık ilişkileri kurmaları da tarihi gerçeklere uygundur. Aslında onlar bu akrabalık ilişkilerini ilk önce Büyük Selçuklular ile kurmuşlardı¹³. Danişmendliler ile Türkiye Selçukluları arasında kurulan bu akrabalık ilişkileri bundan sonra da bazen karşılıklı olarak devam etmiştir¹⁴.

Danişmend-nâme'de yer alan Emir Gazi'nin imar hareketlerine girişmesi, Niksar'ı imar etmesi ve burada babası Danişmend Gazi'nin mezarının üstüne bir türbe inşa etmesi de tarihen sabittir. Bu türbe, ilk mimari özelliklerini yitirmiş olarak da olsa günümüze kadar gelmiştir ve halen bir ziyaret-gâh olarak bilinmektedir.

A. DANIŞMEND-NÂME'DE GEÇEN KİŞİLER VE BUNLARIN TARİHİ ŞAHSİYETLERİ

Danişmend-nâme'de geçen kişiler de tarihî kişilerdir. Her ne kadar bu kişilerin kronolojileri ve icraatları karıştırılmışsa da sonuç itibarıyla bunların çoğunluğunun tarihen varlıkları sabittir. Bu nedenle adları geçen bu kişilerin tarihî şahsiyetlerine de kısaca değinmek gerektiğini düşünüyoruz:

Artûhî: Artûhî, Danişmend-nâme'de önceleri gayr-i müslim iken Danişmend Gazi ile karşılaşan ve sonuçta Müslüman olarak onun gaza arkadaşlarından birisi haline gelen bir kişi olarak gösterilmektedir. O, Danişmend Gazi'den sonra oğlu Emir Gazi zamanında da bir süre yaşadktan sonra bu dönemde vefat etmiştir. Burada, Artûhî olarak geçen bu tarihî şahsiyet aslında Malazgirt Zaferi'nden sonra Orta Anadolu'da fetihler yapan ve Marmara sahillerine kadar ilerleyen ünlü Selçuklu komutanı Artuk Bey'dir¹⁵.

Efrûmiye: Bu destanda Harşene (Amasya)¹⁶ Beyi Şettat'ın kızı olarak gösterilen Efrûmiye, Danişmend Gazi ile karşılaştıktan sonra Müslüman olmuş ve daha sonra da Artûhî ile evlenmiştir. Son derece cengaver bir kadın olan Efrûmiye Emir Gazi döneminde kocası Artûhî'nin ardından vefat etmiştir. Ancak burada

¹² Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 98, 103; Ermenice nüshadan naklen, Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 104-105; Cahen, age., s. 107; Turan, *Selçuklular*, s. 238 aynı mlf., *Türkiye*, s. 172; aynı mlf., *Vesikalar*, s. 40.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Sefer Solmaz, "Danişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya, 11-13 Ekim 2000), II, Selçuklu Araştırma Merkezi yay., Konya 2001, s. 271-282.

¹⁴ Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 120; Ermenice nüshadan naklen, Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 172, 176, 195; Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 391; Necib Asım, *Türk Tarihi*, İstanbul 1316, s. 401; Cahen, age., s. 97; Turan, *Türkiye*, s. 114, dn. 7; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya, 11-13 Ekim 2000), II, Selçuklu Araştırma Merkezi yay., Konya 2001, s. 400-402.

¹⁵ Turan, *Türkiye*, s. 130. Şehabettin Tekindağ ("İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar", *TM*, XVI, İstanbul 1971, s. 137, dn. 10) ise Artûhî'nin "Melik Yağıbasan'la savaşan Hısn Keyfa ve Harput hükümdarı Artukoğlu Fahreddin Kara-arıslan" olduğunu söyleyerek farklı bir görüş öne sürmüştür.

¹⁶ Danişmend-nâme'de Harşene olarak geçen şehir aslında Amasya'dır. Bk. Nezahat Baydur, *Kültepe (Kaniş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, s. 41.

Efrûmiye (Eumorfia) olarak gösterilen bu kadın aslında Malatya hakimi Ortodoks Ermeni Gabriel'in kızı Morfia (Morphia, Morfi) dır¹⁷.

Hılfat: Danişmend-nâme'de (خلفت)¹⁸ Hılfat şeklinde zikredilmekte ve Artûhî-Efrûmiye çiftinin oğlu olarak gösterilmektedir¹⁹. Ayrıca, Süleyman-şah tarafından Hılfe't'in ordu komutanlığına atandığı ve Emir Gazi ile birlikte Danişmend Gazi tarafından fethedilen yerleri geri aldıkları ve Melik Gazi'den sonra yerine geçen Yağıbasan döneminde Hılfat'ın Amasya'daki dedesinin kilisesini şimdiki medreseye çevirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bununla ilgili Danişmend-nâme'deki bu bilgilerden biraz daha farklı bir bilgi, XVII. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden Hezarfen²⁰ tarafından verilmiştir. Hezarfen burada, babası Danişmend Gazi'nin yerine geçen Melik Gazi'nin kendisine akıllı ve bilgili bir kişi olan Hılfat b. İltekin'i vezir yaptığını söylemekte ve sonra buna Hılfat'ın babası olan İltekin'in de aynı zamanda Danişmend Gazi'nin veziri olduğu bilgisini eklemektedir.

Dikkat edilecek olursa Danişmend-nâme'de Hılfat olarak zikredilen kişi aslında Halifet Gazi²¹'dir. Burada isim benzerliği dolayısıyla ilk bakışta doğru sayılabilecek bilgilerin hepsi tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır²². Özellikle onun ceddi ve yaşadığı dönem ile ilgili verilen bilgilerin tamamı yanlıştır. Çünkü Halifet Gazi'nin Amasya'da yaptırdığı 606/1209-10 tarihli medresenin kitabesi²³, 622/1225 tarihli vakfiyesi²⁴ ve kendisine ithaf edilen Türkçe tıbbı dair eserinde²⁵ babasının adının Tûlî veya Sûlî, dedesinin adının ise Türkân-şah olduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir²⁶. Onun ceddi ile ilgili bu kesin bilgilerle Danişmend-nâme ve Hezarfen'deki bilgiler karşılaştırılınca onların bu konuda verdikleri bilgilerin yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Danişmend-nâme'de Halifet Gazi'nin doğum tarihi ile ilgili net bir tarih verilmiyorsa da, onun Danişmend Gazi'nin vefatından hemen sonra doğduğu belirtilmektedir. Danişmend Gazi'nin vefat tarihi 1105 yılı olduğuna göre, Danişmend-nâme'ye göre Halifet Gazi'nin de buna yakın bir tarihte (XII. yüzyılın başlarında) doğmuş olması gerekir. Destan'da onun ölüm tarihi ile ilgili bir kayıt yoktur. Ancak, onun Amasya'da dedesini kilisesini medreseye dönüştürdüğü bildirilmekte-

¹⁷ Mélikoff, age., I, s. 130; Turan, *Türkiye*, s. 126, 132, 135, 138, dn. 87.

¹⁸ Bu isim kaynaklarda sadece bu şekilde yazılmıştır: bk. Cenâbî, *el-Aylemü'z-zâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., vr. 26^a; *Danişmend-nâme*, vr. 255^b; Hezarfen, *Tenkihü tevârîh*, vr. 61^b; Niksarî, *Mülûk-i Danişmendîye Tarihî*, Millet Ktp., nr. 571, vr. 5^a-245^b.

¹⁹ "Efrûmiyanun bir oğlu togdi adını Hılfat kodılar" (Mélikoff, age., II, s.290) Bu ifade *Danişmend-nâme*'de ise (vr. 255^b) şöyle geçmektedir: "Efrûmiye'nin bir oğlu vücûda geldi adını Hılfat verdiler."

²⁰ *Tenkihü tevârîh*, vr. 62^a.

²¹ Halifet Gazi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sefer Solmaz, *Halifet Gazi ve Halifet-zâdele*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993.

²² Turan, *Türkiye*, s. 131; Tekindağ, agm., s. 137; Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, XV, VGM Yay., Ankara 1982, s. 5.

²³ İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitabeler*, I, İstanbul 1345/1927, s. 94; Tekindağ, agm., s. 137.

²⁴ VGMA, D. 610, s. 37-39; Yinanç, agm., s. 11. Turan (*Türkiye*, s. 131, dn. 62) vakfiye tarihini 602 olarak vermektedir.

²⁵ Hakim Bereket, *Hulasa der-İlm-i Tıb*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 12049, 1^a-2^a.

²⁶ Yinanç, agm., s. 5.

dir. Ancak biz kitabesinden, bu medresenin inşa tarihinin 606/1209-10 yılı olduğunu öğreniyoruz. Ayrıca bu medresesine 622/1225 yılında bir vakfiyenin düzenlenmiş olması onun bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Hatta bundan sonra 625/1227-28 yılında Amasya valiliğinden Erzurum valiliğine atandığı ve daha sonra da Gürcistan seferine çıktığı belirtilmektedir²⁷. Halîfet Gazi 1232 yılında yapılan bu Gürcistan seferi esnasında da şehit düşmüş ve Amasya'ya getirilerek bugünkü türbesine defnedilmiştir²⁸.

Danışmend-nâme ve Hezarfen'de Halîfet Gazi'nin yaşadığı tarihlerde de bir karışıklık söz konusudur. Çünkü, 1232 yılında vefat etmiş birisinin, 1105'lerde doğmuş olması tarihen mümkün değildir. Bu durum göz önüne alındığında, Halîfet Gazi'nin en iyimser tahminle 1150'lerden sonra, hatta bu yüzyılın son çeyreğinde veya sonlarına doğru dünyaya gelmesi gerekir. Bundan dolayı, Danışmend-nâme ve Hezarfen'de belirtildiği gibi, onun 1134 yılında ölen Melik Gazi'ye vezirlik ve 1164 yılında ölen oğlu Yağıbasan'a da gaza arkadaşlığı yapması kronolojik olarak mümkün değildir.

Bütün bu bilgiler ışığında Halîfet Gazi'nin XII. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olması gerekir. Halîfet Gazi Danışmendli emirlerinden olup bu devletin yıkılmasından sonra Türkiye Selçuklularının hizmetine girerek çeşitli görevler almıştır. 1232 yılındaki Gürcistan Seferi'nde şehit olmuş ve Amasya'daki türbesine defnedilmiştir.

Kirakilis: Danışmend-nâme'de Kirakilis'in (Kiraleksi=Kyr Alexis/Kir Aleksi)²⁹ Danışmend Gazi'nin vefatının yarattığı boşluktan yararlanarak Müslümanların ellerindeki bütün yerleri hatta ve Malatya'yı ele geçirerek tahrip ettiği anlatılır. Fakat daha sonra Süleyman-şah tarafından kumandan tayin edilen Melik Gazi ve Hılfat, Rumlara karşı harekete geçerek Kirakilis'i öldürür ve Danışmend Gazi tarafından alınan yerleri tekrar ele geçirirler.

Burada Kirakilis (Kir Aleksi) adıyla zikredilen kişi aslında ünlü Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'dur. Komnenos'un 1081-1118 yılları arasında Bizans İmparatoru olduğu göz önüne alındığında³⁰ Danışmend-nâme'de verilen bilgilerin zaman bakımından tarihî gerçeklerle örtüşmesine rağmen, olayların bütünüyle tarihi gerçekleri yansıtmadığı görülmektedir. Nitekim, O. Turan, bu durumu Aleksios'un "*Danışmend ülkelerini istilâ ve tahriplerine dair hikâyeler de tarihî olup biraz mübalâğalıdır. Zira Danışmendliler, Melik Ahmed Gazi'nin ölümünden sonra da mücadelelerine muvaffakiyetle devam etmişlerdir*"³¹ şeklinde açıklamaktadır.

Bütün bu bilgilerden şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Haçlı Seferleri'nin başlaması (1096-1101), daha sonra Danışmend Gazi'nin (1105) ve ardından da I. Kılıç Arslan'ın (1107) vefatını fırsat bilen Bizanslılar, Türkler'in Anadolu'daki top-

²⁷ Hüseyin Hüsameddin [Yaşar], *Amasya Tarihi*, II, İstanbul 1329/1332, s. 357-360.

²⁸ Tekindağ, agm., s. 138; Yinanç, agm., s. 7. Ayrıntılı bilgi için bk. Solmaz, agt., 1-14.

²⁹ O. Turan (*Türkiye*, s. 126, 131) bu ismi Kir Aleksi (Kyr Alexis) şeklinde ayrıarak imlâ etmiştir.

³⁰ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., Ankara 1991³, s. 536.

³¹ *Türkiye*, s. 131.

raklarına saldırarak bazı yerleri ele geçirmiştir. Ayrıca Bizans'ta Komnenos sülâlesinin iktidara gelişiyle devlet yeniden canlanmıştır. Böylece I. Aleksios Komnenos döneminde, Bizans dış politikasında ve buna bağlı olarak da Anadolu'da bazı başarılar elde edilmiş ve Bizanslılar tarafından bazı yerler ele geçirilmiştir³². Ancak bu durum çok uzun sürmemiş ve kısa sürede atlatılmıştır. Nitekim Emir Gazi döneminde Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, Bizanslılar, Haçlılar ve Ermenilere karşı giriştikleri mücadele sonucu, gerçekleştirdikleri fetihlerle Anadolu hakimiyetini ele geçirmişlerdir³³.

Danişmend-nâme'de Malatya'nın Bizanslılar tarafından ele geçirildiği belirtilmektedir. Ancak, burada da bir karışıklık söz konusudur. Çünkü Danişmendliler'in elinde bulunan Malatya, Danişmend Gazi'nin vefatından hemen sonra Kılıç Arslan tarafından fethedilerek Türkiye Selçuklu topraklarına katılmıştır³⁴. Ayrıca destanda belirtildiği gibi, Bizans İmparator I. Aleksios Komnenos Danişmendliler tarafından öldürülmemiş kendi eceli ile ölmüştür (1118)³⁵.

Kilyan: Destan'da, Kilyan (Kaloyan)³⁶ Kirakilis ile birlikte zikredilmiştir. Bu kişi de Komnenos hanedanından olup Aleksios Komnenos'dan sonra yerine Bizans İmparatoru olan büyük oğlu II. Ioannes (Yuhannis) Komnenos'dur³⁷. Ioannes 1118-1143 yılları arasında Bizans tahtında oturmuştur³⁸. Ioannes dönemi de babası Aleksios döneminde olduğu gibi Bizans'ın derlenip toparlandığı ve canlanışın sürdüğü bir dönem olmuştur³⁹. Bu itibarla Ioannes dönemi aynı zamanda Türkiye Selçukluları ve Danişmendliler ile mücadelenin devam ettirildiği ve bazı başarıların kazanıldığı bir dönemdir⁴⁰.

Danişmend-nâme'de Aleksios ile oğlu Ioannes; Kirakilis ve Kilyan adlarıyla geçmektedir. Burada onların baba-oğul olduklarından ve imparatorluklarından söz edilmeden birbirinden iki ayrı şahsiyet halinde Selçuklular ve Danişmendliler ile yaptıkları mücadeleler anlatılmaktadır⁴¹. Dikkat çekici olan bu baba-oğlun Türklere karşı beraber mücadele ettiklerinin belirtilmesidir. Muhtemelen bunlar Türklere karşı beraber değil⁴² birbiri ardına İmparator olduktan sonra mücadele

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Ostrogorsky, age., s. 329-347.

³³ Turan, *Türkiye*, s. 172.

³⁴ Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 51; Ermenice nüshadan naklen Süryani Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 53. Abû'l-Farac, *Tarih*, II, s. 345.

³⁵ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 525; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret İşıltan, TTK yay., Ankara 1995 s. 5.

³⁶ O. Turan (*Türkiye*, s. 126, 131) bu ismi Kaloyan şeklinde imlâ etmiştir.

³⁷ Turan, *Türkiye*, s. 126.

³⁸ Niketas, *Historia*, s. 5-30; Ostrogorsky, age., s. 348

³⁹ Ostrogorsky, age., s. 351.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Niketas, *Historia*, s. 5-25; Ostrogorsky, age., s. 35-351; Turan, *Türkiye*, s. 160-177. Dönemin çağdaş müelliflerinden kaynaklarında olan Niketas'ın bu eserinde Ioannes zamanında Danişmendliler ile yapılan mücadeleler çok önemli bilgiler verilerek anlatılmıştır (s. 12-14).

⁴¹ Turan, *Türkiye*, s. 126.

⁴² Danişmend-nâme'de ifade edildiği gibi bu ikisinin beraber mücadele etmesinden anlaşılması gereken İmparator Aleksios'un yanında oğlu Ioannes olduğu halde bu mücadeleyi yapmış olmasıdır. Aslında oğlunun Türklere karşı müstakil mücadelesi babasından sonra İmparator olduğu zamandaki mücadeledir. Danişmend-nâme'de bunların aralarındaki akrabalıktan ve statülerinden bahsedilmediğinden, sanki bu ikisi Türklere karşı aynı anda ve beraberce mücadele etmişlerdir şeklinde bir sonuç çıkmaktadır.

etmişlerdir. Destan'da her ne kadar II. Ioannes Komnenos'un Danişmendliler tarafından öldürüldüğü belirtiliyorsa da aslında o da eceli ile⁴³ ölmüştür.

Ioannes'in İmparator olduğu dönem (1118-1143), Danişmendliler'den Emir Gazi (1105-1134) ve Muhammed (1134-1143)'in de Danişmendli tahtında oldukları dönemdir. Bu nedenle burada anlatılan olaylar genel anlamda kronolojiye uymaktadır. Ancak yanlış verilen veya gerçeklerle çelişen bazı bilgilere de rastlanmaktadır.

SONUÇ

Danişmendli tarihinin önemli kaynaklarından birisi Danişmend Gazi'nin gazalarını menkıbevi bir tarzda anlatan Danişmend-nâme'dir. Bu eserde ondan sonra yerine geçen oğlu Emir Gazi'nin faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler verilmiştir. Burada Emir Gazi dönemi ile ilgili verilen bazı bilgiler ana hatlarıyla dönemin olaylarını yansıtmıştır. Danişmendliler Danişmend Gazi'nin vefatından sonra bir sarsıntı geçirmişler ve bazı topraklarını kaybetmişlerdir. Ancak daha sonra toparlanarak elden çıkan topraklarını geri aldıkları gibi yeni bazı yerleri de ele geçirerek sınırlarını genişletmişlerdir. Oldukça tashihe muhtaç olsa da Danişmend-nâme'de Emir Gazi döneminde Danişmendliler'in Bizans İmparatorluğu, Türkiye Selçukluları, Abbasî Halifeliği ve Büyük Selçuklular ile ilişkileriyle ilgili önemli bilgiler vardır.

Bu dönemde Danişmendliler'in Bizans ile mücadelesi farklı bir şekilde olsa da burada yansıtılmıştır. Onların Türkiye Selçukluları ile ilişkileri bu eserde dost ve müttefik şeklinde verilmiştir. Aslında Anadolu hakimiyetini ele geçirdikten sonra Danişmendliler'in otoriteleri altına aldıkları Türkiye Selçukluları ile ilişkileri dostane olmuştur. Anadolu'yu kendi hakimiyetleri altına aldıktan sonra Abbasî Halifeliği ve Büyük Selçuklular'ın teveccühünü kazanan Danişmendliler bu destanda bazı olaylar karıştırılarak yanlış şekilde verilse de onlarla dostane ilişkiler içinde olmuşlardır.

Danişmend-nâme'de Emir Gazi dönemiyle ilgili bilgiler verilirken bazı önemli kişilerden söz edilmiştir. Ancak bunların bazılarının adları orijinallerinden oldukça farklı şekilde kaydedilmiştir. Destanda bunlarla ilgili bilgiler verilirken de kronolojik olarak erken tarihlere alma veya gerçek dışı bazı olayların kahramanları haline getirme şeklinde bazı karışıklıklar ve yanlışlıklar yapılmıştır. Fakat yine de burada farklı şekillerde bahsedilen bazı Türk ve yabancı kişilerin Türkiye Selçukluları döneminde yaşayan tarihi şahsiyetler olması, bu dönemi aydınlatmak için Danişmend-nâme'yi bir tarihî kaynak olarak kullanmayı gerektirmektedir.

Fakat Danişmend-nâme'nin destanî-menkıbevi bir eser olduğu göz önüne, alınınca birbirini ardına İmparator olarak mücadele eden iki kişiyi aynı zamanda mücadele yapmış şeklinde göstermesi doğal karşılanabilir.

⁴³ II. Ioannes Komnenos bir av sırasında atılan zehirli okla yaralandıktan sonra ölmüştür. Bk. Niketas, *Historia*, s. 26-30; Ostrogorsky, age., s. 351.

KAYNAKÇA

A. Basılmamış Kaynaklar

- Âlî, Mustafa b. Ahmed, *Fusûl-i hall ü akd usûl-i harc ü nakd*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2896, vr. 48^a-48^b.
- el-Cenâbî, Mustafa b. Hasan b. Sinan, *el-Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., nr. 831, vr. 24^b-26^b
- Hakim Bereket, *Hulasa der-İlm-i Tıb*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 12050, vr. 61^b-189^b.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Tenkîhü tevârîh-i müllûk*, Esad Efendi (Süleymaniye) Ktp., nr. 2239, vr. 60^a-253^b.
- el-Karamânî, Abu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf, *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3043, vr. 192^a-192^b.
- Niksarî, Hafız Muhammed, *Müllûk-i Danişmendîye Tarihi*, Millet Ktp., nr. 571, vr. 5^a-244^b.
- Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi*, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha.

B. Basılmış Kaynaklar

- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, II, TTK Yay., Ankara 1987².
- Melik Danişmend Tarihi (Danişmend-nâme)*, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr.441, vr. 1^b-262^b; *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Akçağ yay., Ankara 2004.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lutfullah, *Câmi'u'd-düvel*, Nuruosmaniye Ktp., I, nr. 3171, vr. 363^b-365^a; trc. *Câmi'u'd-düvel Selçuklular Tarihi Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, yay. Ali Öngül, II, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s.150-155
- Müverrih Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", çev. H. D. Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I/1, İÜEF yay., İstanbul 1937, s. 153-255.
- Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, notlar Edouard Dulaure-M. Halil Yinanç, TTK yay. Ankara 1987².

C. Kitaplar ve Makaleler

- Baydur, Nezahat, *Kültepe (Kaniş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E yay., Ankara 1984.
- Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1993
- Mélékoff, Irène, *La Geste De Melik Danişmend*, I-II, Paris 1960.
- Necib Asım, *Türk Tarihi*, İstanbul 1316.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Yay., Ankara 1991³.
- Solmaz, Sefer, "Danişmendli Ailesi ile Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya, 11-13 Ekim 2000), II, Selçuklu Araştırma Merkezi yay., Konya 2001, s. 271-282.
- _____, *Halîfet Gazi ve Halîfet-zâdeler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993.
- Subaşı, Muhsin İlyas, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, Ankara 1995.
- Tekindağ, Şehabettin, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar", *Türkiyat Mecmuası*, XVI, İstanbul 1971, s. 133-139.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993³.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyâsi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993³.
- _____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK Yay., Ankara 1988².
- [Uzunçarşılı], İsmail Hakkı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1345/1927.
- [Uzunçarşılı], İsmail Hakkı -Rıdvan Nafiz [Edgüder], *Sivas Şehri*, İstanbul 1346/1928

- Uyumaz, Emine, "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, (Konya, 11-13 Ekim 2000), II, Selçuklu Araştırma Merkezi yay., Konya 2001, s. 397-421.
- Yalçınkaya, Ekrem, *Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul 1940.
- [Yaşar], Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, II, İstanbul 1329/1332.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İÜEF Yay., İstanbul 1944.
- Yinanç, Refet, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, XV, VGM Yay., Ankara 1982, s. 5-22.

